

Gajdó Tamás MÁRKUS - PULSZKY - NIZSINSZKI Művész-portrék családi keretben

A budapestiek a 19. század végétől hosszú sétákat tettek városukban. Az új épületekkel szegélyezett sétautakon láthatták, hogy munkájuk nyomán teljesen átalakult a főváros. A polgárok többségét az üzletek vakító gazdagsága és a szórakozóhelyek európai színvonalú műsora kápráztatta el – voltak azonban olyanok is, akik a művészetekért és a tudományért lelkesültek. Elismeréssel szóltak az egyéni teljesítményekről, s büszkéek voltak tehetségos honfitársaikra. Az államférfiak, a hősként küzdő katonák, a politikusok, a nemzet sorskérdéseivel foglalkozó írók és költők mellett csodálattal írtak a művészekről és a művészettel foglalkozó tudósokról is. Az emlékirat írók a műfaj hagyományaihoz híven megrajzolták a pályatársak és a barátok portréit, de a publicisztikai írásokban is egyre több szó esett a kiváló alkotókról.

A 19. század végétől a kortársak Budapest legfőbb nevezetességei között emlegették Márkus Emília színésznőt. A kivételes asszony legtalálhatóbb bemutatása hűvösvölgyi szomszédjának, az írófejedelmként tisztelt Herczeg Ferencnek nevéhez fűződik: „Olyan dús, az arany szín legforróbb árnyalatában tündöklő, villamossággal telített hajtat, aminő Márkus Emmáé volt (őt mindenki Emmának nevezte!), nem láttam sem azelőtt, sem azóta. A művésznő több volt a szépnél: elképesztően és nyugtalanítóan érdekes volt. Nagy nő volt. Egész lényében, de különösen a ruganyos járásában, amelynek puhasága lappangó erőt sejtetett, volt valami, ami a trópusok nemes, nagy ragadozóira emlékeztette a kortársakat. A francia regényekben, amelyek akkoriban az irodalmi világpiacon, mint dömpingárúk uralkodtak, sok szó esett női démonokról, de a párizsi írók az ujjukból szopták a szőke csodákat, a valóságban csak egy volt: Márkus Emília!”¹

Márkus Emília első férje – Pulszky Károly, az Esterházy-képtár (a Szépművészeti Múzeum őséne) igazgatója – is szerepel a Herczeg-emlékiratban: „Fia volt Ferencnek, a szabadságharc egyetlen sikeres diplomatájának. A kicsi, szinte nőiesen finom Charlie korának egyik legnagyobb műértője, és mint ilyen, európai tekintély volt.”²

Marczali Henrik történész emlékiratában, mely először 1929-ben jelent meg, beszámolt arról, hogy a millennium ünnepére a kormány jelentékeny összeget bocsátott Pulszky rendelkezésére, külföldi képek és szobrok vásárlására. „Károly ebben el is járt – ki ismerte volna nála jobban az olasz művészet legrejtettebb kincseit, és mint utólag el kellett ismerni, igazi nagy értékekkel gazdagította gyűjteményünket.”³

A vásárlás közben azonban Pulszky nem fordított kellő gondot a pénzügyi feyelemre, s végül nem tudott elszámolni a rábízott összeggel. Hajsza kezdődött ellene, s nem volt maradása Budapesten. Marczali Pulszky életének utolsó időszakát így összegezte: „Terve az volt, hogy Angliába megy, ott régi barátaitól ajánlóleveleket nyer, és Európán kívül kezd új életet; [...] Melbourne-be utazott, hol fejedelmi fénnel fogadták – de igazgatói álláshoz nem jutott. Onnan tovább ment Brisbane-ba, Queensland gyorsan fejlődő fővárosába, de későn érkezett. Maga ellen fordította a fegyvert (1899. június 6.). Meg kellett őt ölni, hogy aztán elismerjék értékét.”⁴

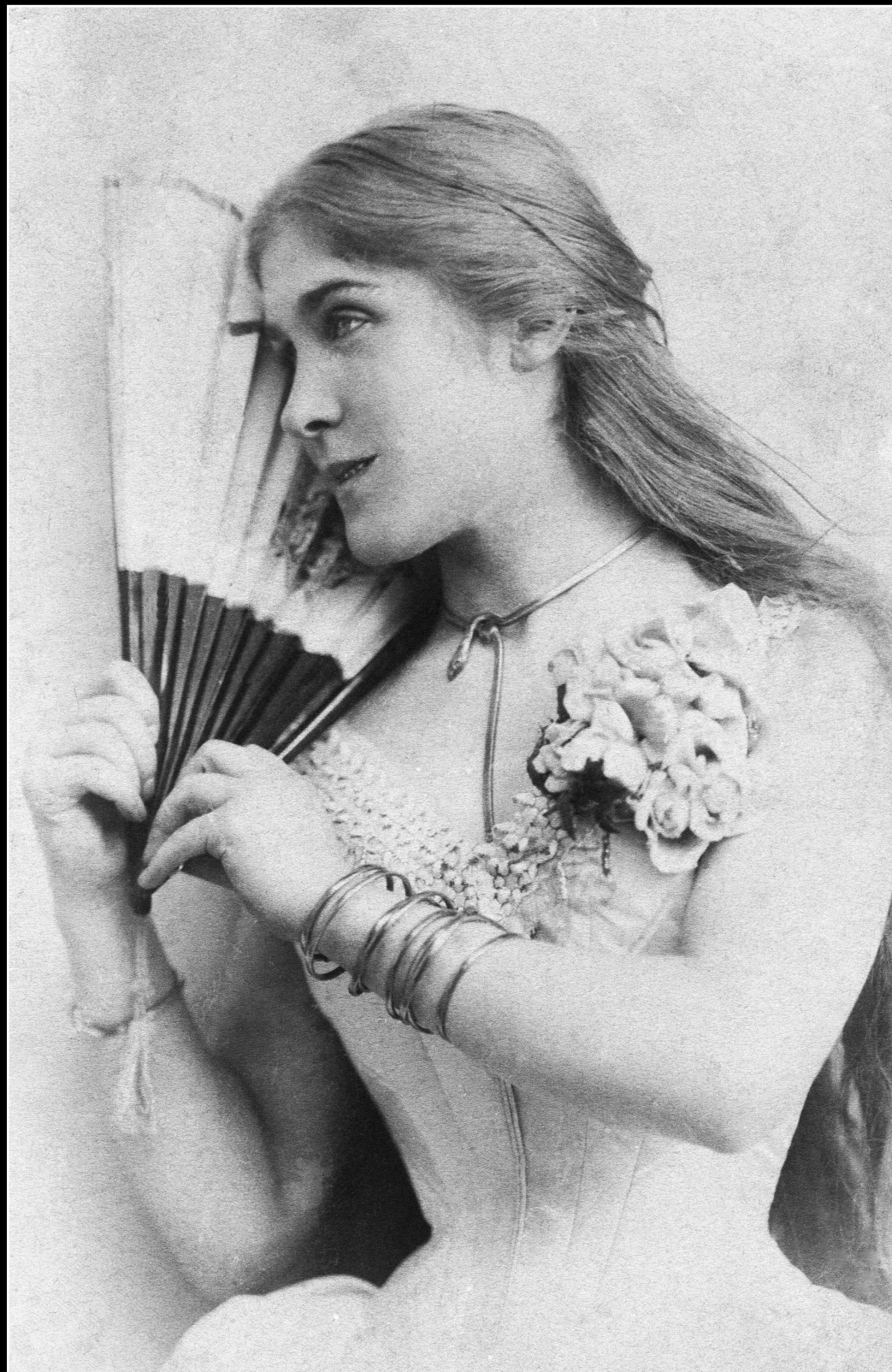
Márkus Emíliának és Pulszky Károlynak két kislánya született: Tessza és Romola. Az édesanya és a leányok viszonya nem volt felhőtlen, ezt Csathó Kálmán író, a Nemzeti Színház rendezője – úgy is mint

¹ Herczeg Ferenc emlékezései. A bevezetőt írta és a szöveget gondozta Németh G. Béla. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1985. 253–254.

² Herczeg Ferenc: i. m. 254.

³ Marczali Henrik: Emlékeim. Pulszky Károly tragédiája. Az utószót írta, az idegen szövegeket fordította Gunst Péter. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2000. 210.

⁴ Marczali Henrik: i. m. 211–213. Az emlékirat egy másik helyén Marczali még egyszer megidézte Pulszky alakját. Ez is olvasható: „Most már szabad elmondanom, hogy lebeszéltem a Márkus Emmával való házasságról, noha a művésznőt minden tekintetben nagyra tartottam. De a színházat hiúság vásárlásának néztem, és nem oly kiváló, hanem inkább háziasszonyt óhajtottam volna élettársául. Szívesen meghallgatott – de okos szó nem kell, mikor a szenvedély kerül felül.” Marczali Henrik: i. m. 279.

Márkus Emília Riverollesné szerepében. Ifj Alexandre Dumas: Francillon.
Nemzeti Színház, 1887. Strelisky felvétele

A Pulszky-lányok: Tessza és Romola, 1898. Strelisky felvétele

a művésznő szomszédja – *Ilyeneknek láttam őket* című könyvében így öröközte az utókorra: „Leányai különben elég hamar elszakadtak tőle; férjhez mentek, és már azt megelőzőleg is nagyrészt külföldön éltek. Tessza Schmedesnek, a dán nemzetiségű bécsi Wagner-énekesnek volt a felesége, Romola pedig Nizsinszkijnek, a híres, de korán letört zseniális orosz balett-táncosnak.

Távolból nagyon szerették édesanyjukat, de együtt élni nem tudtak vele. Ha néha úgy fordult, hogy rejtélyes okokból egyik vagy másik, egyedül vagy férjével együtt bekvártélyozta magát anyjához, csakhamar kitört köztük az egyenetlenkedés. [...] Elég, ha az egészre vonatkozólag idézem Márkusnak egy rá magára és önismeretére oly jellemző mondását: »Romolát nem lehet érteni!... Mert jó! Hiszen az apja, szegény Charlie csakugyan különös, fantaszta ember volt!... De ennek a leánynak van egy rendes, józan, polgári anyja!... Itt vagyok én!...«⁵

Pulszky Romola Nizsinszkijről szóló könyve 1935-ben a Nyugat kiadásában jelent meg magyarul. A kiadás előszavában Lengyel Menyhért felidézte az orosz balett budapesti vendégjátékát: „Nemcsak a koreográfia, a káprázatos díszletek, az újfajta zene s az egész, remekül egybehangolt produkció ejtette lázba a budapesti közönséget, hanem elsősorban a balett sztárjai – eddig soha nem hallott nevek – keltettek osztatlan bámulatot. Másnap az új táncosnők, táncosok neveitől volt hangos a város. De még e ragyogó csoportból, e tüneményes csillagképből is kiemelkedett Nizsinszkij.

A balett összes előadásain, – jól emlékszem rá, hiszen a földszintről figyelve a színpadot és a nézőteret, minden mozzanat megmaradt emlékemben, – a bal erkély második számú páholyában Márkus Emíliaék ültek. A mi nagy művésznőnk elragadtatással tapsolt az oroszoknak, – szünetek alatt vidám, előkelő társaság látogatta a páholyt, melynek háttérében egy egészen fiatal, nemes arcú, fehérbe öltözött, érdekesen sápadt leány húzódtott meg, aki csak akkor lépett elő, midőn a nézőtér elhomályosodott s a színpad felragyogott. De attól a pillanattól, a páholy támlájára könyökölve, le nem vette égő szemeit a színpadról. Pulszky Romola volt.”⁶

A szerelemből házasság lett, s két gyermekük született: Kyra és Tamara.

Pulszky Romola már említett könyvéről több kritika jelent meg a Nyugatban. Török Sophie elsősorban azt emelte ki, hogy a mű kivételes forrás, hiszen „Nizsinszkij páratlan tehetségét csak az emlékezet romlandó anyaga őrzi, nagy veszteség, hogy ezt a tüneményt legalább a film viszonylagos elevensége sohasem rögzítette le. Nizsinszkijné megmentett annyit a jövőnek, hogy e könyvben néhány leghíresebb tánckompozíció pontos menetét lejegyezi, de nemcsak egyszerűen témát, kosztümöt, technikát és mozdulatokat; visszaidézi magát az élményt, mely e jelenségéből áradt, a költészet varázstudományát is igénybe tudja venni, hogy felvillanthassa az elszállt víziót, egy másik koreográfiai vázlat komplikált stílusával, s megjelenítő erejével valóban úgy hat, mint vérbeli költő munkája [...]”⁷

A Nyugatban Kassák Lajos is szemlélte Pulszky Romola könyvét. Írását nem igen idézik, pedig a tanulmány tárgyilagos kitekintés. Kassák nyomatékosította, hogy a „táncoló ősök ivadéka” Palucca és a Jooss-balett koreográfiját felhasználva forradalmasította a táncművészetet. Kassák úgy vélte, hogy – „kortársai közül senkinek jobban” – Nizsinszkijnek feltétlen nyugalomra volt szüksége az alkotáshoz. „De honnan vegye a nyugalmat, aki hite szerint csupa ellenségek és idegenek között győtrődik. Szerette Gyagilevet, és elszakadt tőle, rajongott érte a felesége, és ő nem tudott összeforjni vele. Milyen tragikusan hat, mikor Nizsinszkijné Kyráról, a kislányukról beszél, aki annyira egy az apjával, annyira oroszok, hogy neki minduntalan észre kell vennie, majdnem idegen közöttük. [...] Hogy Nizsinszkij tragédiájához Pulszky Romola, a tizenhét éves rajongó kislány sokban hozzájárult, a könyv elolvasása után kétségtelennek látszik, bár, mint »bűnös«, Gyagilev áll az előtérben. Bűnös, milyen rossz szó ez itt! Miért lenne bűnös Gyagilev, aki a hozzá vonzó Nizsinszkijt a poklokra át is magáénak akarta, és miért lenne, és miben lenne bűnös az az asszony, aki egész életét áldozta fel egy ideálért, aki véletlenül Nizsinszkij volt?”⁸

Márkus Emília a könyv megjelenése után, melyben Csathó szerint Romola a „legcsúnyábban megrágalmazta”, egy ideig neheztelt leányára, később azonban megbocsátott. Bár a színpadon hosszú ideig nem engedett a csábításnak, hogy nagymama legyen, az életben „Granny” lett. Ismét Csathót idézzük: „amit hiába mondtak angolul, mégiscsak nagymamát jelentett. Romolának a kisebbik leányát, Nijinsky Tamarát talán kárpótlásul adta neki a Gondviselés [...]. Granny egyébként inkább anyja, mint nagyanyja volt a kis leánynak. Féltő gonddal és nagy szeretettel nevelte, s emellett a legnagyobb, valósággal megható nagyszülői elfogultsággal.”⁹

Nem is kellett sokáig várnia Márkus Emíliának, hogy unokája nevét nyomtatásban olvashassa: 1931-ben Schöpflin Aladár így írt a Nyugatban: „A kis Nijinsky Tamara, apai-anyai ágról nagy nevek örököse, friss üdeséggel, a fiatalság biztonságával mozog és beszél a színpadon. Hogy Anstey darabját színre hozták, abban alighanem része van annak is, hogy neki akartak hálás első szerepet juttatni.”¹⁰

⁵ Csathó Kálmán: P. Márkus Emília. In: *Ilyeneknek láttam őket*. Régi Nemzeti Színház arcképalbum Budapest, Magvető, 1960. 16.

⁶ Lengyel Menyhért előszava. In: *Nizsinszkijné Pulszky Romola: Nizsinszkij*. Budapest, Nyugat, [1935]. 8.

⁷ Török Sophie: *Nizsinszkij. Nizsinszkijné Pulszky Romola könyve*. Nyugat, 1935. II. 428.

⁸ Kassák Lajos: *Nizsinszkij tragédiája*. Nyugat, 1936. I. 71.

⁹ Csathó Kálmán: i. m. 157.

¹⁰ Schöpflin Aladár: *Bemutatók. A kölcsönkért vendég – Guthrie Anstey vígjátéka a Kamaraszínházban*, Nyugat, 1931. I. 273.

4086r Földes
 222-245
 VII. Harisfa utca
 11

Jozsef (Jósz) (Jósz)
 Rudenz ut 32/e
 Jánosné Földes János
 Legrad utca 15
 József Földes
 Wekerle Károly utca 14
 Gerőné Erviné
 Dalnoky János utca
 Károlyné Földes

K. Kelet
 Bajor Géza
 Kócul Ruzsáné
 Leoben Mária Kálmán
 Keicomárné
 Belvarosi János
 Margit 189-257
 Fekete János
 187-794
 Bárdos Artúr

J. Bajor Géza
 Fűző József u. 10.
 tel: 100-791
 Bajor Ruzsáné
 Palány utca 4 II. k.
 Bátoriné Imre
 Amettyu. 14
 Bródy János József
 Góty József utca
 8.
 Székely
 III. Szabó utca

- 1 -

Az útlevél tulajdonosának aláírása:
Signature du titulaire:

Párdány Oszkár

Az útlevél kiállítását a főkapitány megbízásából
ésk. aláírása és pecsétje (hivatalos pecsét):
Signature et timbre (hivatalos pecsét) du titulaire ayant délivré le passeport.

Főkapitányhelyettes.
Substitut du Préfet de Police.

I.

44 oldal tartalmaz.
Contient 44 pages.

ÚTLEVÉL — PASSEPORT.
MAGYAR KIRÁLYSÁG — ROYAUME DE HONGRIE.

Az útlevél száma:
N° du passeport: 23629

A tulajdonos neve:
Nom du titulaire: Párdány Oszkár

A vele utazó feleségnek neve:
Accompagné de sa femme: Márkus Emília

Vele utazik gyermeke.
et de ses enfants: Emília Márkus

Állampolgársága: magyar.
Nationalité: hongroise.

Márkus Emília noteszei, és férjével, Párdány Oszkárral közös útlevele

2725/ szám.
Nrv.
1941.

Kizárólag az 1939. évi IV. t. c. céljára.
a 720. 939. sz. M. E. rend. értelm. belyegmentes.

14. kötet.
tomus.
106. lap.
pagina.

Házasság-levél

Hivatalosan bizonyítom, hogy a Budapest, belvárosi róm. kath. főplébánia hivatal házasultak anyakönyvében az *ezzenyolczóvnyolcvan kettedik* évről a következők foglaltatnak:

132. Folyószám. Extractus e Matricula Copulatorum principalis parochiae Rom. cath. „Ad B. Mor. V. in coelos assumptam“ in metropoli Budapest, IV., Archidiaecesis Esztergom in Hungaria

Az esketésnek éve és napja Copulationis annus et dies	1882 jún 7.		
A vőlegény	Sponsi	A menyasszony	Sponsae
és szülőinek neve és állása parentumque nomen et conditio	<i>calfatúsi s. belóczi Pulszky Károly országos keleti s. felterez művel. országos főfelügyelője s. Walter Teréz fia</i>	<i>Markus Emilia, Cloos, Anna, Jozef s. Horvath Anna leánya</i>	
Születés helye Locus originis	<i>London</i>	<i>Kombóthely</i>	
Lakhelye Locus domicilii	<i>Akadémia palota</i>	<i>Üllői út 4.</i>	
Hitvallása Religio	<i>a. v.</i>	<i>rk.</i>	
Életkora - szül. Aetas - natus	<i>29.</i>	<i>22.</i>	
Állapota Coelebs v. viduus	<i>nitlen</i>	<i>hoz.</i>	
A tanúk neve és állása Nomen et conditio testium	<i>Lilógyi János Károly Károly József ország. képviselő</i>	<i>Bodai Fajóczy György Péteresi Pál</i>	
Az esketőnek neve Nomen Copulantis	<i>Farkasi Vilmos apótl. kanonok akadémiai titkár</i>		
Hirdetéssel? Fölmentéssel? Promulgati? Dispensati?	<i>- hird</i>		
Észrevételek Observationes	<i>Iste bres.</i>		

Kelt, Budapest, IV. ker. 1841. évi július hó 15-én

Tamara Nijinsky 1929-ben, Budapesten. Veres felvétele

Márkus Emília portréja az 1920-as évekből

Erre a bemutatkozásra Guthrie Anstey *A kölcsönkért vendég* című vígjátékében Hevesi Sándor igazgatása idején a Nemzeti Színház Kamaraszínházában került sor. Tamara tíz évvel később elvégezte a színiakadémiát, s nagymamája szelíd nyomására Németh Antal igazgatása alatt a Nemzeti Színházban kezdhette pályáját. Részlet abból a levélből, melyet Márkus Emília 1943. november 12-én Balatonfüredről írt a direktornak: „Oszzd [sic!] ki Támárának a Káméliás Hölgyben Nichette szerepét. Hidd el nékem, hogy nagyon szépen fogja játszani. [. . .] De a mi fő, engem tennél boldoggá, ha Támárával játszánád el Nichettet, viszont boldogtalanná, ha nem vele.”¹¹

Nijinsky Tamara 1944. augusztus 29-én a budai várkapolnában feleségül ment színiakadémiai osztálytársához, Szakáts Miklóshoz. (Márkus Emília természetesen ezt a házasságot is ellenezte. . .) Szakáts két nappal az esküvő után mint repülő hadapródörmester visszatért alakulatához a Ferihegyi repülőtérre. Ott azonnal letartóztatták, s – állítólag a kormányzó személyes közbelépésére – csak öt évre ítélték el kémkedésért. Szakáts soha nem tagadta, hogy ekkor az angol titkosszolgálatnak tett szolgálatot: a Secret Service egyik emberének kiadta a budapesti repülőtérre vonatkozó adatokat. Ez a háborús hősiesség életét olyan mederbe sodorta, melyről a találgatások mellett kézzelfogható bizonyítékok is vannak, de a teljes igazságot senki sem tudja. Szakáts Miklóst már az 1950-es években is zsarolták nyugati kapcsolata miatt. Az 1956-os forradalom talán azzal a reménnyel töltötte el, hogy megszabadulhat ettől a kénysertől. A forradalom eltiprása után azonban még inkább a hálózatok foglya lett. 1969-ben elhagyta Magyarországot, s politikai menedéket kért az Amerikai Egyesült Államokban. Azzal indokolta döntését, hogy a magyar titkosszolgálat olyasmire akarta rávenni, melyet nem teljesíthetett. Arról sajnos nem beszélt, hogy korábban mi mindenre vették rá, s miben és meddig volt hajlandó együttműködni a magyar hatósággal. Bár kollégái sejtették, hogy valami nincs rendjén vele, inkább csak célozgatnak sorsának furcsa alakulására. Kazimir Károly így emlékezett a fiatalon, 1984-ben elhunyt színészre: „Mindig is éreztem valami titokzatosságot Szakáts Miklós körül, de különösebb jelentőséget nem tulajdonítottam neki. [. . .] Mindig nagyon fegyelmezetten viselkedett, és túrte, hogy rossz hazai szokás szerint színészként beskatulyázzák. Legtöbbször kémekeket, szabotőröket, tehát »testre szabott«, negatív figurákat játszott. A *Pesti emberekben* [Mesterházi Lajos darabjában, 1958-ban – G. T.] Bulla Elma oldalán felejthetetlenül alakított egy katonatisztet, aki a frontra indul. A *Háború és béke* narrátoraként [Tolsztoj regényét Piscator dramatizálásában mutatta be A Magyar Néphadsereg Színháza 1959. december 12-én – G. T.] ő fejezte be az előadást. Felsorolta, hogy a világháborúban hányan haltak meg, majd egy nagy lélegzetet véve feltört belőle: Hát meddig még? A nézőtérén döbbsent csend volt, aztán kirobbant a tapsvihár. [. . .] Kár, hogy művészpályája kisiklott. A magyar színiélet szegényebb lett nélküle.”¹²

Nijinsky Tamara és Szakáts Miklós leánya, Szakáts Kinga nem tudta kivonni magát a színház bűvköréből: „Amióta az eszemet tudom, színésznő akartam lenni. De tizenkét évesen elkerültem Magyarországról, és ezáltal apám hatása is kevésbé érvényesülhetett. Zenetanár lettem, majd templomi orgonista és karmester, majdnem a kilencvenes évek végéig. De az első szerelem, a színház, mindvégig bennem élt, olyannyira, hogy negyvennégy éves koromban visszamentem az egyetemre, és színháztörténeti diplomát szereztem” – nyilatkozta.¹³ A szakdolgozatot dédnagymamájáról, Márkus Emíliáról írta, de nagyapjának: Nizsinszkijnek élete és apjának: Szakáts Miklósnak a sorsa is foglalkoztatja.

Különös család: a zseniális vagy „csupán” tehetséges férfiak emlékét kiváló, jeles asszonyok ápolják.

A kivételes dinasztia története Márkus Emíliával kezdődött, s a színháztörténet mindmáig az ő személyéhez igazítja, viszonyítja az utána jövő nemzedékeket. A „szőke csodaként” tisztelt színésznő leányok, vők, unokák, unoka-vők, dédunokák, ükunokák követték. Vajon ismerték-e valamennyien Szép Ernő gondolatait, melyeket az író a Színházi Élet olvasóinak fülébe duruzsolt?

„Ki látta, uraim, asszonyaim, ki látta már a *Szülők lázadása* című darabban Márkus Emíliát? Kívánnám, hogy mennél tömegesebben menjenek el gyönyörködni benne. A nagy Márkus Emíliában, akinek a koszorús neve maga a Dráma, a Szenvedély, az Álom. És aki most komikus szerepet vállalt, az ezüsthajú jókedvet, a nevetetést. Megmondom, valami kis szívfájdalommal mentem el a Nemzetibe, avval a bánatos sejtellemmel, hogy a főrendű művészsasszonynak degradálnia kell most magát, hogy a felvonások közt a lelki füleimmel sóhajt kell neszelnem a Márkus Emília öltözője felől. Ő nem, nem sóhajthatott, mert csak jókedve lehetett odabenn is, maga is csak a pezsgőhabját szürcsölhette annak a vidámságnak, amivel a közönséget itatta. Ő az a harangszó, a Márkus Emma szava, milyen könnyű kis csengő tudott lenni; az a beszéd, amely mindig palotást lejtett, hogy tudott az most bokáznai, az az ünnep, az a Márkus Emília, milyen örömmel kedves hétköznap tudott lenni. Milyen szívet-lelket vidító volt, mily üde s üdítő, Istenem milyen fiatal.

Egy koronás asszony azt mondta valaha: a királynők, nem öregszenek, csak meghalnak.

Hát még a mi Márkus Emíliánk, hiszen Ő halhatatlan.”¹⁴

¹¹ Gajdó Tamás: A színigazgató levelesládájából. Száz éve született Németh Antal. Színház, 2003/5. 36.

¹² Bános Tibor: A Szakáts-rejtély. Hölgyvilág, 2000. január 14.

¹³ Kaán Zsuzsa: Tamara Nijinsky és Kinga Gaspers. Találkozások egy zseni lányával és unokájával. Táncművészet, 2001/5. 11–12.

¹⁴ Szép Ernő: Fialoké a világ. Színházi Élet, 1937/5. 8.

Márkus Emília Stróbl Alajos műtermében, a kép jobb oldalán a szobrász felesége és húga látható, 1899. Uher Ödön felvétele.

